

REKATOLIZACE JAKO KULTURNÍ NÁTILAK?

Choltice za Romedia Konstantina Thuna (1641–1700)

a jeho syna Romedia Františka (1683–1719)

Ladislav NEKVAPIL

Příspěvek se na příkladu východočeského panství Choltice pokouší přiblížit některé rysy religiozní atmosféry poslední třetiny 17. a první třetiny 18. století, tedy období, které představovalo z hlediska náboženského vývoje Čech jakési „intermezzo“ mezi ukončenou první fází pobělohorské rekatolizace (přibližně 1620–1670) a počátkem druhé fáze, tzv. karolínského rekatolizace (1720–1740/80). Ta byla, jak již ze samotného označení plyne, spojená s vládou císaře Karla VI., bigotního katolíka, jenž se pokoušel očistit zemi od posledních zbytků vyznavačů „*lutryánského bludu*“ (řečeno jazykem doby), stejně jako byl znám svým tvrdým postojem k otázce segregace židů. Marie Terezie de facto navázala na náboženskou politiku svého otce, ačkoliv se u ní ke konci její vlády začal projevovat vliv osvícenských myšlenek.¹⁾ Nejvýznamnějším mezníkem, který alespoň zčásti urovnal náboženské poměry v zemi, se tak stal až *Toleranční patent* vydaný císařem Josefem II. na počátku jeho samostatné vlády (1781).

Období 17. a 18. století se pro římskokatolickou církev ve středoevropských zemích sjednocených pod vládou Habsburků neslo ve znamení znovudobývání ztracených pozic. V rámci procesu konfesionalizace přijali Habsburkové katolickou církev jako „partnera“ pro konsolidaci politicko-náboženských poměrů a prosazení vlastních cílů na jimi ovládaném teritoriu. Předpokladem úspěchu však byla nutná unifikace náboženského vyznání všech složek společnosti, kterou v českých zemích označujeme jako proces „rekatolizace“, a které po vítězství Ferdinanda Štýrského za pomoci vojsk Katolické ligy v bitvě na Bílé hoře 8. listopadu 1620 již nic nebránilo. Hlavní snahou panovníka tak bylo eliminovat oněch zhruba 80 % předbělohorských protestantů (nekatolíků) žijících v Čechách a na

1) Zejména vliv populacionistických myšlenek Johanna Gottloba von Justi a Josepha von Sonnenfelse.

Moravě²⁾ za použití nátlaku vojenského i kulturního. Násilné obracení ke katolictví bylo užíváno zejména v prvních letech rekatolizace v případě městského prostředí (tzv. dragonády), možnosti nasazení vojska na venkově byly poněkud omezené; tato opatření neměla ani dlouhodobý dosah, zvláště v oblastech, kde nekatolické konfese patřily k obecně rozšířenému tradičnímu a po mnoho generací udržovanému duchovně-kulturnímu dědictví většinového obyvatelstva.³⁾

K takovým územím lze řadit i tehdejší Chrudimský kraj, v rámci kterého již v 15. století získala silnou pozici Jednota bratrská, a to i ve smyslu institucionálním.⁴⁾ Podobně jako na Hradecku, Bydžovsku či v severních oblastech země se ani na Chrudimsku protireformační opatření neprosazovala příliš úspěšně a zejména ve venkovském prostředí se stále udržovalo značné množství nekatolíků, neochotných ztotožnit se s náboženským učením jediné oficiální církve. Ještě v polovině 17. století, kdy se rekatolizace, zpomalená či úplně zastavená z důvodu vleklého válečného konfliktu v podobě třicetileté války, rozjížděla nanovo, se v Chrudimském kraji nacházelo zhruba 18 % nekatolického obyvatelstva, což oproti jižním či západním částem Čech představovalo významný podíl. Nekatolíci přitom nebyli soustředěni do měst, kde lze rekatolizační postup z již zmíněných důvodů hodnotit jako úspěšný (alespoň po formální stránce), nýbrž právě na venkově, konkrétně na menších panstvích a statcích ležících na jihozápadní hranici Chrudimského kraje, a rovněž na drobných statcích soustředěných v užším okruhu kolem krajského města.⁵⁾ V žádném případě tak nelze mluvit o plošně vyrovnaném výskytu nekatolíků, nýbrž o vcelku úzce a jasně vymezených oblastech, ve kterých panovaly vhodné podmínky pro jejich existenci. Ze zásadních faktorů, které dopomohly k přežívání nekatolického živlu, lze jmenovat zejména geografickou polohu dané lokality a charakter krajiny, stav a rychlost obnovy katolické farní správy a vzdálenost jednotlivých sídel od center

2) Thomas WINKELBAUER, *Österreichische Geschichte 1522–1699: Ständefreiheit und Fürstenmacht*, Teil 2, Wien 2003, s. 27.

3) Problematice nekatolických vyznání v prostoru východních Čech po roce 1621 s důrazem na venkovské prostředí se věnuje monografie Ladislav NEKVAPIL, *Východočeští nekatolíci v době baroka a osvícenství. Chrudimský kraj v letech 1621–1781*, Pardubice 2015.

4) Blíže srov. Ferdinand HREJSA, *Sborové Jednoty bratrské*, Praha 1939.

5) Jednalo se zejména o dominia Zdechovice, Choltice, Heřmanův Městec, Seč, Nasavrky a Rychmburk, v okolí krajského města Chrudimi pak o statky Slatiňany, Přestavky, Zaječice, Tříbřichy ad. Srov. *Mapa výskytu nekatolíků na Chrudimsku v polovině 17. století* in Ladislav NEKVAPIL, *Náboženská struktura Chrudimského kraje v polovině 17. století*, *Východočeský sborník historický* 19, 2011, s. 147–170, zde s. 169.

farností, přímé (ne)působení církevních řádů a náboženských bratrstev, četnost styku obyvatel s protestantskou cizinou a především s navracejícími se emigranty, a také přístup vrchnosti k řešení náboženských problémů, tedy její rekatolizační agilita, nebo naopak lhostejnost.⁶⁾

V souvislosti s posledně jmenovaným faktorem, tedy rolí vrchnosti v procesu rekatolizace, se v další části příspěvku přesuneme na panství Choltice, které je vcelku zajímavým příkladem toho, jak se tradičně katolická vrchnost dokázala vypořádat s rekatolizací svých poddaných prostředky duchovně-kulturního působení, které svou oporu získalo mj. ve výtvarném umění jakožto důležitém činiteli nábožensko-edukativního procesu.

Na Chrudimsku došlo k zásadnímu úbytku tajných nekatolíků, často však pouze zdánlivému, až v 70. letech 17. století nejspíš v souvislosti se ztrátou či značným omezením kontaktů s protestantskou cizinou na jedné straně a konsolidací katolické církevní správy a její farní soustavy na straně druhé.⁷⁾ Vzhledem k opětovné aktivizaci tajných nekatolíků na řadě míst Chrudimska v průběhu 18. století můžeme pro poslední třetinu století 17. hovořit rovněž o odchodu evangelíků do skryté ilegality, způsobeného kromě řečené ztráty vazeb na zahraniční protestantské prostředí také strachem z udání a z restriktivních opatření státu a církve. Svou roli zřejmě hrál i skrze protestantskou literaturu pronikající německý pietismus, zdůrazňující praktickou křesťanskou zbožnost přímo nezávislou na církevní organizaci náboženského života. Jistým mezníkem formálního ukončení první fáze pobělohorské rekatolizace je pak podle Elišky Čáňové počátek pravidelné každoroční evidence velikonočních zpovědí od roku 1671,⁸⁾ přičemž právě vykonání zpovědi a svatého přijímání tvořilo základní předpoklad k uznání věřícího pravověrným katolíkem, kterého nebylo třeba podezírat

6) Faktory charakterizující tajné evangelictví po uzavření vestfálského míru detailně charakterizoval Ondřej MACEK, *Tajné evangelictví jako následek vestfálského míru? Pokus o charakteristiku jednoho fenoménu*, in: Jan Zdičynec et al. (edd.), *Od konfesijní konfrontace ke konfesijnímu míru*. Sborník z konference k 360. výročí uzavření vestfálského míru, Ústí nad Orlicí 2008, s. 106–126, zvl. s. 112–123. V poměrech tehdejšího Chrudimského kraje tyto faktory sledoval L. NEKVAPIL, *Náboženská struktura Chrudimského kraje*, s. 147–170; TÝŽ, *Náboženská a církevně-správní situace na Chrudimsku v 18. století ve světle zpovědních výkazů*, *Theatrum historiae* 7, 2010, s. 147–177.

7) Podstatnou změnou bylo rovněž značné zmenšení obvodu pražské arcidiecéze, z níž se v roce 1655 vyčlenila diecéze litoměřická a v roce 1664 diecéze královéhradecká.

8) Eliška ČÁŇOVÁ, *Vývoj správy pražské arcidiecéze v době násilné rekatolizace Čech*, *Sborník archivních prací* 35, 1985, s. 486–560. Odlišné pojetí periodizace rekatolizace nabízí např. Josef HANZAL, *Rekatolizace v Čechách – její historický smysl a význam*, *Sborník historický* 37, 1990, s. 37–91, zde s. 39.

z kacírství. V opačném případě se zpovědní seznamy arcidiecéze pražské staly vhodným podkladem a účinným prostředkem pro evidenci a případné trestání osob vyhýbajících se přijetí zmíněných svátostí, jež podle druhu a míry provinění katolická církev označovala termíny „*negligentes*“, „*de haeresi suspecti*“ či „*haeretici*“.

Od 70. let 17. století se tak katolická církev, která se za pomoci státu a jím vydávaných restriktivních nařízení dokázala vypořádat s nekatolickými měšťany a šlechtici, mohla plně soustředit na rekatolizaci venkovského obyvatelstva. Oproti stavu, ve kterém se církev nacházela o 20 let dříve, tzn. po skončení třicetileté války, se změnila celá řada věcí, které jí umožnily zacílit na duchovní a myšlenkový svět prostého člověka (fyzicky nenásilnou cestou): došlo alespoň k částečné konsolidaci katolické farní správy, tzn. k nezbytnému personálnímu posílení církevní struktury na lokální úrovni (posílení opomíjeného institutu kaplanství),⁹⁾ došlo ke změně správní struktury katolické církve (zmenšení arcidiecéze vyčleněním dvou diecézí nových, budování vikariátů, celková decentralizace), byla započata evidence církevních úkonů (matriky, zpovědní seznamy atd.), vznikaly a úspěšně se rozšiřovaly nové církevní řády, resp. jejich domy či rezidence (1640 piaristé v Litomyšli, počátkem 60. let 17. století kapucíni v Chrudimi, 1668 (1683) jezuité na Košumberku, resp. Chlumku u Luže ad.).

Teprve v 70. letech se tak otevřel zcela nový prostor pro faktické budování „katolického baroka“, jak lze toto období v našich poměrech označit, ať už hovoříme o dimenzi duchovní nebo umělecké. Pokud se pozastavíme u složky duchovní, pak mezi zřejmě nejdůležitějšími prostředky a faktory, které církvi umožnily působit na venkovské obyvatelstvo, resp. na masy obecně, byly obnova a posílení kultu svatých včetně s ním spojených festivít (noví či v českém prostředí nově uctívání světci, např. v podobě sv. Izidora Sedláka,¹⁰⁾ sv. Linharta, sv. Vendelína, sv. Jana Nepomuckého, sv. Notburgy ad.);¹¹⁾ baroko jako vrchol náboženských poutí), zvýšená aktivita církevních řádů (personální posílení farního kléru, misie, katecheze, divadelní a hudební tvorba ad.), náboženská bratrstva (pěstování kultu svatých, starost o spásu duše věřícího i duší osob již zesnulých, vysoký podíl na organizaci lokálního náboženského života), ochota katolické církve implementovat do vlastní liturgie nové zvyky či prvky tradiční

9) Blíže srov. L. NEKVAPIL, *Náboženská a církevně-správní situace*, s. 158–160.

10) Srov. Jiří MIKULEC, *Svatý Izidor – španělský sedlák na českém venkově*, *Dějiny a Současnost* 14, 1992, č. 5, s. 26–30.

11) Jiří MIKULEC, *Náboženský život a barokní zbožnost v českých zemích*, Praha 2013, zde s. 69–76.

lidové kultury, resp. prvky předkřesťanských náboženství v modifikované podobě (vynášení smrtky, žehnání věcem ad.).¹²⁾

Rekatolizační snahy církve v období baroka se také často opíraly o výtvarné umění, které se především rozpracováním konkrétních témat stávalo důležitým ikonografickým prostředkem boje proti „nevěřícím“. V rámci některých tematických okruhů se katolická církev do značné míry vymezovala vůči konfesím protestantským, jinde se snažila potvrdit svou legitimitu na základě interpretace biblických výjevů a postav, nebo se pokoušela věřící zastrašit hojným zobrazováním očišťovacích scén, které v 17. a 18. století dosáhlo v sochařském a malířském umění svého vrcholu.¹³⁾ Je však důležité podotknout, že v případě hodnocení vlivu výtvarného umění na náboženské přesvědčení běžných věřících jsme nuceni pohybovat se v poněkud hypotetické rovině, jelikož jsme zde stíženi absencí pramenů, které by nám onen vliv byly schopny prokazatelně potvrdit. Přesto však, jak jsme předestřeli již výše, se na příkladu východočeského panství Choltice, potažmo městečka Choltice coby správního centra tehdejšího dominia a sídla významné vrchnosti, pokusíme na konkrétních případech doložit jak zmíněné duchovní, tak umělecké či ikonografické prostředky působení na mentalitu poddaných v kontextu budování katolické barokní zbožnosti.

Šlechtický rod Thunů vlastnil Choltice takřka kontinuálně od 20. let 17. století až do roku 1945 (s přestávkou mezi léty 1719 a 1733). Thunové (resp. Thun-Hohensteinové) pocházeli z oblasti jižních Tyrol a v rámci Sváté říše římské patřili k nejstarším hraběcím rodům (původ až do 11. století). Na území českých zemí se objevili v 17. století poté, co Kryštof Šimon Thun (1582–1635) – oddaný důstojník císařské armády – ve 20. letech získal výhodným nákupem statky zkonfiskované nekatolickým šlechticům.¹⁴⁾ Romedius Konstantin (1641–1700), stavebník pozdějšího barokního zámeckého komplexu s kaplí sv. Romedia v Cholticích, byl jedním z osmi synů Jana Zikmunda Thuna (1594–1646), jenž právě po svém bezdětném strýci Kryštofu Šimonovi velkou část majetku zdědil. Pět ze sedmi Romediových bratrů se vydalo na církevní dráhu, přičemž obsadili natolik významné posty,

12) Howard LOUTHAN, *Obracení Čech na víru, aneb rekatolizace po dobrém a po zlém*, Praha 2011, zde s. 198–199.

13) Více srov. Tomáš MALÝ – Pavel SUCHÁNEK, *Mezi realitou a symbolem. K historické interpretaci (barokního) ztvárnění očišťovce*, *Opuscula historiae artium* 53, 2010, č. 1–2, s. 53–82.

14) Jednalo se zejména o panství Choltice, Svojsice, Svinčany, Děčín, Benešov a další; srov. heslo z Thunu a Hohensteina, in: *Ottův slovník naučný*, XXV, Praha 1906, s. 397–402.

jako byl arcibiskup solnohradský (Quidobald a Jan Arnošt), biskup pasovský (Václav), řezenský (Quidobald), sekavský (Rudolf Josef a Jan Arnošt), biskup v korutanském Gurku (Václav) či velkopřevor řádu Maltézských rytířů (František Zikmund). Zbylí dva bratři, Maxmilián (1638–1701) a Michael Oswald (1631–1694), vytvořili rodové fideikomisy, majorát děčínský a klášterecký; Romedius Konstantin se stal pánem na Cholticích.¹⁵⁾ Na základě vysokých církevních postů představitelů thunovské rodiny založil Romedius Konstantin glorifikaci vlastního rodu.¹⁶⁾ Zásadní roli hrála nejen identifikace Romedia Konstantina s těmito významnými zástupci rodu v kontextu římskokatolické zbožnosti,¹⁷⁾ ale rovněž odkaz na rodovou spřízněnost se sv. Romediem z Thaur, jihotyrolským světcem, jehož kult hrabě Thun přenesl do prostředí českých zemí. A právě zámecký komplex v Cholticích s centrální úlohou kaple sv. Romedia, budovaný od 70. let 17. století, představoval kumulaci projevů barokní zbožnosti ve formě duchovní i umělecké.

Zaměříme se nyní na konkrétní projevy obou dimenzí, obecně formulovaných výše, které lze za časů Romedia Konstantina Thuna a jeho následníků na Cholticích jednoznačně identifikovat. Co se týče duchovní stránky budování „katolického baroka“, zmínili jsme se o obnově a posilování (příp. zavádění či přenášení) kultu svatých včetně existence souvisejících festivit, nejčastěji spojených s aktivitou náboženských bratrstev či řeholních institucí, pakliže tyto na daném území působily. V případě Choltic došlo k zajímavému propojení všech těchto prvků.

Hluboce zbožný hrabě Romedius Konstantin Thun, horlivý podporovatel mariánské úcty, se v první řadě zasadil o přenesení kultu sv. Romedia z jižních Tyrol do východočeských Choltic, kde světcí a zároveň rodovému patronovi nechal v rámci nového zámeckého komplexu vystavět honosnou kapli, která svou velikostí i výzdobou mnohdy převyšovala běžně budované venkovské barokní kostely své doby (srov. obr. 1). Kult svatého Romedia si

15) Tamtéž; Petr VOREL, *Svědectví z věže zámecké kaple v Cholticích*, Časopis Společnosti přátel starožitností 103, 1995, č. 1, s. 35–39, zde s. 36, 38; František NECHVÍLE, *Choltice: městy a bývalé panství v Chrudimsku*, Praha 1871, zde s. 18–19.

16) Kromě erbů zmíněných synů Jana Zikmunda Thuna byly v kapli sv. Romedia vymalovány dva samostatné erby Alfonze Zikmunda Thuna z rodové linie Castel-Thun (1621–1677) připomínající jeho episkopát v Brixenu (od 1663) a v Tridentu (od 1668).

17) Odkaz na jmenovací dekret nového choltického kaplana Václava Záruby z roku 1733, jenž měl za úkol sloužit pravidelně za členy rodu určený počet zádušních mší (za solnohradského arcibiskupa Jana Arnošta, velkopřevora řádu Maltézských rytířů Jana Zikmunda ad.), srov. Státní okresní archiv Pardubice, fond Farní úřad Choltice (1712–1957), kart. 1, Korespondence 1733–1846.

navíc postupem času získal značnou oblibu jak mezi poddanými, tak mezi aristokraty, navázané prostřednictvím sociálních sítí na choltickou větev Thunů, minimálně v prostoru tehdejšího Chrudimského kraje.¹⁸⁾

Obr. 1: Kaple sv. Romedía v Cholticích od jihu (foto autor, 2015).

18) Dokladem stoupající obliby jména Romedius v prostoru choltického panství budiž zápisy v matrice růžencového bratrstva v Cholticích (1695–1783) či v matrice pokřtěných pro farnost Svinčany. Srov. Státní oblastní archiv Zámorsk, Sběrka matrik Východočeského kraje 1587–1949, Farní úřad Svinčany, sign. 1849, matrika NOZ 1683–1718, sign. 1850, matrika NOZ 1718–1742. K sociálním vazbám na základě členství v bratrstvu srov. Ladislav NEKVAPIL, *Růžencové bratrstvo v Cholticích a perspektivy jeho výzkumu*, Východočeský sborník historický 23, 2013, s. 207–228, zde s. 218–222.

V kapli sv. Romedia byla kromě rodového patrona původně uctívána rovněž sv. Barbora, již byl věnován jeden ze dvou bočních oltářů,¹⁹⁾ za nezjištěných okolností upravený a převěšený zřejmě ve 30. letech 18. století (za Jana Josefa Františka z Thunu) na oltář sv. Jana Nepomuckého.²⁰⁾ Zcela zásadní význam měl však druhý z bočních oltářů věnovaný Panně Marii Pomocné pasovské (srov. obr. 2), při kterém byl instalován i pozdně gotický thunovský klenot, soška Panny Marie sedící na ebenovém trůnu. Tento oltář odrážel jednak osobní religiozitu hraběte Romedia Konstantina a jeho oblibu mariánského kultu, jednak připomínal tradiční identifikaci rodu Thunů s mariánskou zbožností, reprezentovanou rodovým palladiem.

Právě při tomto oltáři hrabě Thun inicioval vznik růžencového bratrstva, jehož existence byla stvrzena bulou papeže Inocence XI. z ledna 1677. Bratrstvo sv. Růžence v Cholticích fungovalo kontinuálně až do oficiálního zrušení náboženských sdružení laiků z rozhodnutí císaře Josefa II. v roce 1783. Většina období jeho existence je pak doložena členskou matrikou vedenou v letech 1695–1783, což je – jak se zdá – doba, ve které bratrstvo fungovalo nejen formálně, ale i fakticky. Choltické bratrstvo se významně zasloužilo o rozvoj náboženského života v podobě organizace poutí a procesí souvisejících s pěstováním zmíněných světeckých kultů. Jeho cena výrazně stoupla i v souvislosti s faktem, že ještě v roce 1700 se jednalo o jediné venkovské bratrstvo působící v západní části Chrudimského kraje, což se pochopitelně odrazilo i v širší členské základny, která překračovala jeho původně lokální charakter a ve své době z něho vytvořila náboženské sdružení laiků nadregionálního významu. Přesto však většinu jeho členů představovali choltičtí poddaní.²¹⁾

Tím se pomalu dostáváme k poslední – třetí – námi reflektované složce duchovní dimenze budování katolické barokní zbožnosti, tedy k aktivnímu působení církevních řádů, případně jejich členů. Ačkoliv se na území choltického panství nevyskytovalo sídlo žádného z církevních řádů, aktivita řádových bratrů se zde projevovala velice výrazně. Bylo to dáno zejména tím, že se zámeckými kaplany zřejmě na přání hraběte Romedia Konstantina a jeho syna Romedia Františka minimálně do první třetiny 18. století stávali

19) Sv. Barbora zřejmě představovala patronku manželky hraběte Romedia Konstantina – Františky Barbory hraběnky ze Salmu.

20) Důvodem mohla být na jedné straně klesající hrozba morových epidemií, před kterými působila sv. Barbora coby ochránkyně, na druhou stranu se do popředí dostal kult domácího světce Jana Nepomuckého, jehož obliba byla v této době na vrcholu.

21) Blíže o bratrstvu sv. Růžence v Cholticích L. NEKVAPIL, *Růžencové bratrstvo v Cholticích*.

Obr. 2: Rytina oltáře Panny Marie Pomocné v kapli sv. Romedia v Cholticích z tisku Amada Firedenfelse z roku 1699 (*Ectypon Sumptuosae...*).

výhradně řeholníci (premonstráti, dominikáni ad.). Ti zároveň zastávali pozici duchovních správců růžencového bratrstva, jejich vliv z hlediska náboženského působení tak nebyl zcela zanedbatelný. Zřejmě nejvýraznější osobností v tomto smyslu byl první zámecký kaplan a spolutvůrce ikonografického konceptu kaple sv. Romedia premonstrát Amandus Friedenfels (1644–1705), autor významných tisků oslavujících sv. Romedia, osobu hraběte Romedia Konstantina i choltickou kapli.²²⁾ V matrice choltického růžencového bratrstva nacházíme mezi členy konfraternity i zástupce jiných církevních řádů, zejména kapucínů, což zřejmě souviselo s úzkými vazbami chrudimského kapucínské kláštera s Přeloučí, kam pro potřeby nově se etablojících svatopolských poutí v poslední třetině 17. století řeholníci půjčovali zázračný obraz sv. Salvátora z chrudimského děkanského chrámu. Vzhledem k tomu, že se Choltice nacházejí na trase mezi Chrudimí a Přeloučí, lze předpokládat, že představovaly jednu ze zastávek chrudimských kapucínů na cestě do/z Přelouče.²³⁾

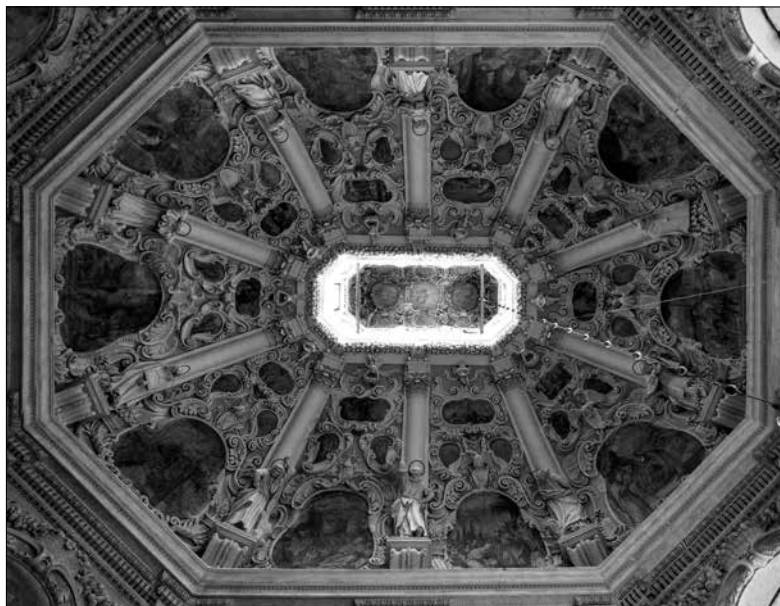
Dotkneme se nyní otázky zmiňované umělecké či ikonografické dimenze. Její vliv na míru pobělohorské rekatolizace, jak jsme již poznamenali, je třeba položit do více či méně hypotetické roviny. I tak lze ovšem reálně předpokládat její aktivní i pasivní roli v působení na náboženské přesvědčení choltických poddaných i dalších příchozích. V městečku Cholticích a v jeho nejbližším okolí vznikla v poslední třetině 17. a první třetině 18. století řada barokních památek s náboženskou tematikou, nicméně výsadní postavení mezi nimi zaujala několikrát zmiňovaná zámecká kaple sv. Romedia, především pak její vnitřní výzdoba, jejíž promyšlený ikonografický koncept patří k opravdovým unikátům (srov. obr. 3).²⁴⁾ Za jeho hlavní tvůrce jsou tradičně

22) Amandus FRIEDENFELS, *Gloriosus Sanctus Romedius ex Comitibus de Thaur*, Praha 1699; TÝŽ, *Ectypon Sumptuosae ac Magnificae Capellae S. Romedii [...]* In Arce Sua Choltitzensi extruxit, Praha 1699; TÝŽ, *Lusus anagrammaticus, quem in sacro nomine continet s. Romedius, è comitibus de Taur [...]*, Praha 1691. Podrobněji o osobě Amanda Friedenfelse srov. Pavel PREISS, *Thau me construxit, Thau structam sanctificavit, Thau versu ornavit, Thau ossa dedit: Thunovská kaple sv. Romedia v Cholticích*, in: Týž, *Kořeny a letorosty výtvarné kultury baroka v Čechách*, Praha 2008, s. 176–204, zvl. s. 183.

23) Petr VOREL, *Finanční přínos svatopolských barokních poutí v Přelouči*, *Východočeský sborník historický* 23, 2013, s. 159–174, zvl. s. 160–161.

24) O umělecko-historické stránce kaple sv. Romedia blíže pojednávají zvláště následující práce: A. FRIEDENFELS, *Gloriosus Sanctus Romedius*; Týž, *Ectypon Sumptuosae*; P. PREISS, *Thau me construxit*, s. 176–204; Věra NAŇKOVÁ, *Drobná zjištění k českému baroknímu umění*, *Umění* 17, 1969, s. 613–628, zvl. s. 613–615; Josef CHVOJKA, *En Romedius a Thaur: ikonografie vnitřní výzdoby zámecké kaple sv. Romedia v Cholticích*, bakalářská práce FF Masarykovy univerzity v Brně, Brno 2009; Zdeňka KRPÁLKOVÁ, *Kapitoly z uměleckého mecenátu*

považování královéhradecký biskup Jan František Kryštof z Talmberka a shora jmenovaný pražský premonstrát Amandus Friedenfels, je však více než pravděpodobné, že do koncepce vnitřní výzdoby kaple výrazně zasáhl i sám stavebník hrabě Romedius Konstantin, což ve svém díle naznačil sám Friedenfels.²⁵⁾ Víceméně světské prvky výmalby v podobě kartuší s erby významných představitelů rodu Thunů a Salmů (ač jimi bylo poukázáno zejména na ty, kteří dosáhli vysokých církevních postů) či se zobrazením thunovských sídel, se v kapli sv. Romedia (zejm. v její kopuli) prolínají se systematicky uspořádanými motivy náboženskými, jejichž výběr i pozice byly promyšleny do nejmenších detailů; tak například na vrcholu kopule a na stěnách lucerny se nachází vyobrazení celkem šestnácti starozákonních postav (resp. výjevů), přičemž počáteční písmena jejich jmen dávají dohromady latinský nápis EN ROMEDIUS A THAUR („*Hleďte, Romedius*

Obr. 3: Pohled do kopule choltické zámecké kaple sv. Romedia (foto autor).

Michala Osvalda, Maxmiliána a Romedia Konstantina Thun Hohenstein v druhé polovině 17. století, diplomní práce FF Univerzity Palackého v Olomouci, Olomouc 2010; Hana KUBELKOVÁ, *Mikroregion Přeloučsko a jeho epigrafické památky*, diplomní práce FF Masarykovy univerzity v Brně, Brno 2009.

25) Srov. Pavel PREISS, *Muros Dei. Die Thun'sche Schlosskapelle des hl. Romedius in Choltice*, Der Schlern 44, 1970, s. 229–236.

z *Thaur*“). Za vznikem tohoto akronymu ovšem nestála pouhá náhodná volba některé z biblických postav s odpovídajícím jménem, nýbrž snaha o souznění zobrazených výjevů se ctnostmi sv. Romedía, emblematicky ztvárněnými na stropě lucerny a rozpracovanými v rámci deseti rozměrných fresek ze života světce ve spodní části kopule (srov. obr. 4).

Obr. 4: Rytina nástěnné malby ze zámecké kaple v Cholticích zobrazující scénu, ve které sv. Romedius léčí mladíka posedlého d'áblem. Rytina pochází z dobového tisku Amanda Friedenfelse *Gloriosus Sanctus Romedius*...

Vedle ikonograficky propracované malířské výzdoby zámecké kaple stojí za pozornost zejména její výzdoba štuková, jejíž součástí jsou například postavy dvou apoštolů (Petr a Pavel), čtyř evangelistů (Marek, Matouš, Lukáš, Jan) a čtyř učitelů církve (Ambrož, Augustin, Jeroným, Řehoř) situované do pozice jakýchsi atlasů podpírajících kopuli, resp. polosloupy nesoucí klenbu. Z jejich výrazů je patrná tíha, která vyplývá z této nelehké funkce.

Podobně pokřivené výrazy a zdeformované tělesné proporce, ovšem ze zcela jiného důvodu, nesou další postavy, které tvoří součást štukové výzdoby interiéru kaple sv. Romedia, z ikonografického hlediska zřejmě tu nejzajímavější. Těmito postavami je osmero světových kacířů (srov. obr. 5), sedící po dvojicích na profilovaných okenních a dveřních rámech (Árius, Šimon Kouzelník, Jan Hus, Jeroným Pražský, Nestorius, Mání, Martin Luther, Jan Kalvín). Každé z těchto postav navíc přísluší jeden hanlivý emblém charakterizující její osobu za pomoci situovaného zvířecího motivu (např. Jan Kalvín – prase). Zcela neobvyklé zakomponování heretiků do výtvarného pojetí interiéru římskokatolické církevní stavby

Obr. 5: Dvojice heretiků – Nestorius a Mání – sedící na okrajích dveřní šambrány, kaple sv. Romedia v Cholticích (foto autor).

představovalo jednak jasné vymezení fundátora kaple a tvůrců jejího ikonografického programu vůči nekatolickým konfesím, zároveň tímto způsobem ztvárnění kacíři mohli sloužit duchovním při jejich kázáních jako názorná pomůcka k odstrašení věřících od „nekatolických bludů“, jejichž vyznávání by znamenalo ztrátu jakékoliv naděje na spásu duše, která by pod tíhou příklonu k nepravé víře došla stejného pokřivení jako postavy a obličejové zpřítomněných heretiků.

V nejvyšším bodě stavby symbolicky uzavírá nábožensko-umělecký obsah její vnitřní výzdoby freska Nejsvětější Trojice, která do prostoru „shlíží“ ze stropu lucerny. Motiv Nejsvětější Trojice však v Cholticích našel uplatnění i v případě další barokní památky, a sice trojičního sloupu stojícího zhruba sto metrů severně na hlavní příjezdové cestě k zámku, dnes stejnojmenném náměstí Svaté Trojice. Okolnosti vzniku sloupu ani jeho autorství nejsou zcela známy.²⁶⁾ Víme, že vznikl někdy na konci 17. století, tedy rovněž za hraběte Romedia Konstantina Thuna, snad v souvislosti s velkou morovou epidemií v první polovině 80. let. Na vrcholu sloupu se nachází sousoší Nejsvětější Trojice, u jeho paty na jižní straně směrem k zámku je umístěno sousoší Piety (srov. obr. 6), které opět souvisí s thunovskou úctou k mariánskému kultu.

Dostáváme se tak ke druhé ze zmíněných oblastí uměleckého působení, a sice ke zpodobnění kultu svatých, které představovalo nativní součást budování katolické barokní zbožnosti a které poprvé v masovém měřítku expandovalo mimo uzavřený prostor sakrálních objektů a stalo se běžnou součástí tehdejší krajiny (kapličky, solitérní sochy apod.). Ani tento druh výtvarné produkce v Cholticích nechybí, kromě zmíněných oltářů sv. Romedia, Panny Marie Pomocné a sv. Jana Nepomuckého (původně sv. Barbory) v zámecké kapli, se můžeme setkat s barokními sochami sv. Floriána, sv. Václava, sv. Agáty a sv. Markéty²⁷⁾ (?) z počátku 18. století na nádvoří zámku (srov. obr. 7, 8), s kapličkou sv. Antonína

26) Ivana MAXOVÁ – Vratislav NEJEDLÝ – Pavel ZAHRADNÍK, *Mariánské, trojiční a další světecké sloupy a piliře v okrese Pardubice a Chrudim*, Pardubice–Praha 2002, s. 95–99.

27) Emanuel Poche identifikuje sochu se sv. Markétou (s otazníkem), jiné interpretace uvádějí sv. Cecílii; srov. Emanuel POCHE, *Umělecké památky Čech*, sv. 1: A–J, Praha 1977, s. 513–514. Z důvodu nečitelnosti atributů není zcela možné určit námět sochy, nicméně dle kontextu ostatních soch a jejich významu ve venkovském prostředí je pravděpodobnější ztvárnění postavy sv. Markéty (patronka dívek a rolníků; vzývána za příhodné počasí pro sklizeň nebo při obavách z porodu, zatímco sv. Cecílie je patronkou hudby a hudebníků).

Obr. 6: Trojiční morový sloup z konce 17. století, Choltice (foto autor, 2015).

Obr. 7: Barokní sochy světců na nádvoří choltického zámku, v popředí socha sv. Markéty (?) (foto autor, 2015).

(srov. obr. 9)²⁸ nacházející se na okraji zámecké obory či s výklenkovou kapličkou sv. Jana Nepomuckého (srov. obr. 10) se sochou světce stojící před vstupem do zámeckého areálu (pochází ovšem až z roku 1756). Volba zmíněných světců, s výjimkou neobvyklého sv. Romedie, jenž byl však vybrán ze zcela specifického důvodu rodové identifikace Thunů s touto postavou, nebyla pro venkovský prostor nijak výjimečná, jelikož tito svatí představovali buď patrony řemesel pěstovaných na daném dominiu (resp. patrony zemské), případně byli vzýváni jako ochránci před nejrůznějšími pohromami nebo nemocemi, pro raný novověk zcela běžnými a často bohužel i silně ničujícími (požáry, bouřky, povodně, sucho, mor, nemoci hospodářských zvířat apod.).

Posledním okruhem výtvarného umění, který se mohl v rámci choltického dominia stát do jisté míry prostředkem rekatolizačních snah, je zobrazování očiště. Očištěc coby předstupeň posmrtného směřování duše

²⁸ Kaplička sv. Antonína pochází z počátku 30. let 18. století, její stavbu iniciovala hraběnka Marie Filipina Thun-Hohenstein (1693–1763).

Obr. 8: Detail sochy sv. Agáty z nádvoří choltického zámku
(foto autor, 2015).

člověka k věčné spáse, byl jedním z důležitých prvků, jímž se římskokatolická věrouka zásadně odlišovala od protestantských konfesí kontinentální Evropy. Koncept očistce se v římskokatolické věrouce etabloval již na konci 12. století;²⁹⁾ jeho umělecké ztvárnění známe od 14. století, svého vrcholu však dosáhlo v podobě oltářních obrazů a dřevorezeb právě v období baroka (zejména 18. století), kdy byl kult očistce velmi často spojen s pobožnostmi náboženských bratrstev.³⁰⁾ To byl zřejmě také případ Choltic, kde ovšem motiv očistce, představující hlavní námět již zmíněného oltáře sv. Barbory (dnes sv. Jana Nepomuckého), nebyl primárně v interiéru zámecké kaple užít z iniciativy či pro účely růžencového bratrstva, jehož založení i působení souviselo s mariánským kultem. Tomu byl zasvěcen druhý z bočních oltářů – Panny Marie Pomocné. Zpodobnění očistce tak korespondovalo přímo s osobou světice, sv. Barborou, která v katolické tradici představuje patronku umírajících a je rovněž vzývána za dobrou smrt.

Zajímavý je i další osud tohoto oltáře, jehož původní zasvěcení souviselo nejspíš s osobní oblibou sv. Barbory ze strany manželky stavebníka kaple a jmenovkyně světice Františky Barbory hraběnky z Thunu, rozené ze Salmu. Ačkoliv neznáme přesnou dataci vnitřního vybavení kaple sv. Romedie, lze předpokládat, že zmíněné oltáře, pocházející nepochybně z dílny jednoho autora, vznikly na sklonku 70. let 17. století, nejspíše v první půli 80. let. Jejich původní podobu, která se sice s dnešním stavem zcela do detailu neshoduje,³¹⁾ zachycují mědirytiny v jednom z dobových tisků Amanda Friedenfelse.³²⁾ Z dosud nezjištěných důvodů byl oltář sv. Barbory nejspíše na počátku 30. let 18. století upraven a převěšen na oltář sv. Jana Nepomuckého. Samotná úprava tkvěla ve výměně oválného oltářního obrazu a v nahrazení „podobizen“ Boha Otce a Boha Syna (spolu s holubicí na vrcholu oltáře tvořící motiv Svaté Trojice) za typické atributy nového světce – jazyk a pěti hvězd (srov. obr. 11). Tento zajímavý způsob změny zasvěcení lze klást do souvislosti jednak s obrovským vzestupem obliby

29) O „dějinách“ očistce a jeho roli v mentalitě středověkého člověka blíže srov. Jacques LE GOFF, *Zrození očistce*, Praha 2003.

30) Srov. např. T. MALÝ – P. SUCHÁNEK, *Mezi realitou a symbolem*, s. 54–55.

31) Oproti skutečným předlohám vykazují některé rytiny ve Friedenfelsových dílech jistou míru zkrácení, způsobenou buď obecnou schematicností autora, nebo absencí originální předlohy *in situ* a zpracováním rytin na základě zprostředkovaných náčrtů.

32) A. FRIEDENFELS, *Ectypon Sumptuosae ac Magnificae Capellae S. Romedii*.

Obr. 9: Kaplička sv. Antonína z počátku 30. let 18. století stojící na okraji choltické zámecké obory (foto autor, 2015).

Obr. 10: Výklenková kaple sv. Jana Nepomuckého v Cholticích z roku 1756 (foto autor, 2015).

nepomucenského kultu v první třetině 18. století, který kulminoval právě na přelomu 20. a 30. let, jednak se ztrátou přímé podpory kultu sv. Barbory, který přišel smrtí hraběnky Františky Barbory Thunové v roce 1707 o svého hlavního zastávce. Změnou zasvěcení nebyla ani zásadně narušena výtvarná koncepce oltáře, jelikož stejně jako sv. Barbora, tak i Jan Nepomucký patří k patronům dobré smrti, s čímž se plně ztotožňuje scéna duší trpících v očišťovacích plamenech, které jsou postupně vytahovány anděly a směřovány k nebeské blaženosti.

Obr. 11: Porovnání rytiny oltáře sv. Barbory v tisku Amanda Firedenfelse z roku 1699 (*Ectypon Sumptuosae...*) a současné podoby oltáře sv. Jana Nepomuckého v zámecké kapli v Cholticích (foto autor, 2012).

Pokud shrneme dílčí poznatky prezentované na předchozích řádcích, můžeme konstatovat, že v rámci choltického panství došlo za Romedia Konstantina a jeho syna Romedia Františka ke skutečně efektivní účelové koncentraci faktorů a vlivů obhajujících postavení oficiální římskokatolické konfese, které zároveň představovaly důležitou součást rekatolizačního nátlaku v kulturním slova smyslu (sledována složka duchovní a umělecká). Choltický příklad ukazuje, kterák zbožná venkovská vrchnost navázaná na významné představitele tehdejší katolické církve (nejen z okruhu vlastního rodu) dokázala zásadním způsobem spoluvytvářet a ovlivňovat podobu katolické barokní zbožnosti v tradičně nekatolickém prostředí. Z hlediska

Romedia Konstantina Thuna, coby zástupce starobylého tradičně katolického říšského rodu, byly ony účelově koncentrované vlivy realizovány z větší části prostřednictvím jeho štědrého mecenátu (a za nepochybné finanční pomoci jeho bratra Jana Arnošta z pozice solnohradského arcibiskupa)³³⁾ a jejich vzájemná souhra působila jednak na vytváření pozitivního obrazu zbožného barokního aristokrata, jednak na kulturně-náboženské ovlivňování v duchu pobělohorské rekatolizace, které mělo zřejmě dopad i na sociálně-náboženskou disciplinaci choltických poddaných.

Středobodem náboženského života Choltic se stala skvostná a ikonograficky propracovaná zámecká kaple, jejíž prostory byly věřícími navštěvovány a využívány, zdá se, hojně, a to nejen zásluhou početných a pravidelných zádušních mší konaných za významné představitele rodu Thunů,³⁴⁾ ale zejména díky fungujícímu náboženskému bratrstvu, jehož zjevná popularita tkvěla zřejmě v absenci podobných konfraternit na přelomu 17. a 18. století v blízkosti Choltic. Zámecká kaple však byla primárně chrámem rodového patrona – sv. Romedia z Thaur. Implementace jeho kultu do prostoru českých zemí ovšem představovala ze strany hraběte Thuna do značné míry sázku do loterie. Nicméně byla to právě postava sv. Romedia, která jediná dokázala v symbolické rovině skloubit odkaz na původ a starobylost rodu s příkladným křesťanským životem jeho jmenovce a stavebníka choltického zámeckého komplexu. Jistou devizou byla rovněž výlučnost tohoto importu, která sama o sobě budila zájem.

Postupem času se tak ukázalo, že životaschopnost kultu do té doby zcela neznámého světce z oblasti jižních Tyrol je v prostředí východních Čech více než dobrá, přičemž k jeho postupně sílící oblíbě napříč sociálními vrstvami dopomohla i aktivita zmíněného růžencového bratrstva, především jím organizované festivity. Nezanedbatelný vliv, a to zejména ve vzdělaných společenských kruzích (mezi aristokraty a zástupci kléru), hrály jistě i oslavné tisky premonstráta Amanda Friedenfelse.³⁵⁾

Dalším důležitým faktorem, který významně zasáhl do utváření náboženského charakteru choltického dominia od druhé poloviny 17. století,

33) K tomu více viz Petr VOREL, *Mincovní táč choltických Thunů*, Numismatické listy 47, 1992, č. 5–6, s. 155–159.

34) Za duše zesnulých členů rodu mělo být dle instrukce pro nově nastupujícího zámeckého kaplana v roce 1733 slouženo okolo šesti set mší ročně. Srov. Státní okresní archiv Pardubice, fond Farní úřad Choltice (1712–1957), kart. 1, Korespondence 1733–1846.

35) Zejména A. FRIEDENFELS, *Gloriosus Sanctus Romedius ex Comitibus de Thaur*.

byly četné kontakty s příslušníky církevních řádů, jejichž vliv – zastoupený právě Friedenfelsovou osobou – se promítl už do samotného ikonografického pojetí choltické kaple. Řeholníci představovali na Cholticích od počátku zřetelné pojídlo zdejšího náboženského života. Jak již bylo uvedeno, minimálně do konce druhé dekady 18. století působili ve funkcích zámeckých kaplanů a tedy i jako „představení“ náboženského bratrstva, jehož četnými členy se řádoví bratři obecně stávali, nebo se podíleli na farní správě ve sledovaném prostoru (farnost Svinčany). Zejména pak jejich postavení do role zámeckých kaplanů a farářů jim dávalo možnost aktivně zprostředkovávat edukační potenciál ikonografického programu nové zámecké kaple i dalších uměleckých děl, který by běžný rolník či řemeslník sám jen těžko dokázal odhalit.

Zřejmě díky vzájemné kombinaci a za přispění všech výše popsanych vlivů a faktorů došlo na Cholticku k úspěšnému kulturně-rekatolizačnímu nátlaku, o kterém se v souvislosti s procesem pobělohorské náboženské unifikace země zmiňuje například americký historik Haward Louthan.³⁶⁾ Není pak asi náhodou, že pokud se podíváme na mapu sborů augsburského a helvetského vyznání vzniklých v toleranční době (1782–1861),³⁷⁾ patří oblast Cholticka se širším okolím k lokalitám, kde se nekatolíci takřka nevyskytovali, nebo přinejmenším netvořili natolik početnou komunitu, která by mohla usilovat o založení evangelického sboru. Ve srovnání s nedalekými Zdechovicemi, kde se ihned po vyhlášení tolerance v roce 1781 etabloval v rámci panství jak sbor augsburského, tak i helvetského vyznání a početní stavy nekatolíků se velmi reálně přiblížily hodnotám ze *Soupisu poddaných podle víry z roku 1651*, se v případě Choltic jednalo o zcela odlišný vývoj, přestože výchozí podmínky v období raně pobělohorském měla obě území co do podílu nekatolíků takřka shodné.³⁸⁾

Tato problematika je však předmětem jiného výzkumu, který by měl na základě komparativní analýzy zohledňovat i míru pobělohorské náboženské emigrace či kvalitativní vývoj lokální farní správy.

36) H. LOUTHAN, *Obracení Čech na víru*, s. 173nn.

37) Zdeněk R. NEŠPOR, *Náboženství na prahu nové doby. Česká lidová zbožnost 18. a 19. století*, Ústí nad Labem 2006, s. 667–669.

38) Na panství Choltice bylo v roce 1651 evidováno zhruba 72 % nekatolíků, zatímco na Zdechovicích cca 65 %. Srov. L. NEKVAPIL, *Náboženská struktura Chrudimského kraje*, s. 159 a 162.

RECATHOLIZATION AS A CULTURAL PRESSURE? Choltice manor under Romedius Konstantin Thun (1641–1700) and his son Romedius František (1683–1719)

The contribution addresses certain aspects of religious influence of aristocracy to their countryside subjects in the baroque period. On one hand, they used baroque art whose “products” country people met every day; on the other hand through spiritual level represented by a rich religious life (church service, activity of local religious brotherhood and various religious festivities). Attention is paid to a particular East Bohemia manor of Choltice, or its capital – the town of Choltice – during the period of the estate holders and major representatives of the Thun family: Romedius Konstantin (1641–1700) and his son Romedius František (1683–1719). Possibly due to their combination and being supported by various aspects of religious and artistic dimension of the catholic baroque art, the Choltice district experienced a successful cultural and recatholization movement.

Obviously, when looking at the map of Augsburg and Helvetian congregations established in the period of religious tolerance (1782–1861), the Choltice district and its vicinity list among the locations almost free from non-Catholic inhabitants. At least their number was not sufficiently strong to establish an evangelist congregation. In nearby Zdechovice, both Augsburg and Helvetian congregations were established immediately after declaration of religious tolerance in 1781 and numbers of non-Catholics were close to those in the List of subjects according to their denomination of 1651. Compared to the above mentioned village, Choltice developed differently, despite the original conditions shortly after the Bílá Hora period were almost equal in the both districts.